

Vnímání hudebního díla

Veronika Audyová

Abstrakt: Příspěvek představuje několik základních tezí současné hudební sémiotiky v kontextu možné aplikace na výuku hudební výchovy na středních školách. Objasňuje principy hudebního jazyka (paradigmatu), jenž se v každé stylové i žánrové rovině liší, a stanovuje si jazyk Mozartova klasicismu jako východisko k uvědomělému poslechu hudebního díla. Rovněž je zde představena ojedinělá metoda, jež je určena k ověřování výsledků práce.

Klíčová slova: vnímání hudebního díla, poslech, hudební jazyk, paradigma, poslechový test

Abstract: The paper introduces a few basic theses of the current music semiotics in the context of possible application in music education at secondary schools. It clarifies the principles of the language of music (i. e., of a paradigm), which differ on every level of style and genre, and takes the language of Mozart's classicism as a base for conscious listening to a musical composition. A unique method which is aimed at the verification of the results of work is presented in the article as well.

Key words: perception of a musical composition, listening, language of music, paradigm, listening test

Svůj referát bych ráda začala malým příměrem: na významné vědecké konferenci vystoupí se svým příspěvkem uznávaný slovinský profesor. Celá aula je plná studentů, všichni napjatě očekávají, kam se posunou hranice vědy. Bohužel, těsně před začátkem jeho referátu se pokazí titulkovací zařízení, a proto je celý příspěvek prezentován ve slovinštině s tím, že pouze slidy prezentace odkazují anglicky. Přestože profesorovi nikdo nerozumí, jsou všichni ochotni připustit, že sděluje něco velmi významného. Pokud bychom se přenesli z roviny jazykové do roviny hudební, obecně existuje jen málo lidí, kteří jsou ochotni při poslechu hudební skladby, které nerozumí, připustit, že daná hudba něco sděluje, a přitom, stejně jako u mluveného projevu, i hudba má svůj jazyk...

Teoretická východiska

Teoretická východiska práce se z velké části opírají o chápání uměleckého díla jako jistého systému znaků, jejichž „*percepce spočívá v interpretaci*

smyslových nesouvislých dat, jež jsou organizována pomocí složitého přetvářejícího procesu prostřednictvím kognitivní hypotézy, založené na předchozích zkušenostech“ (Peirce, in Eco, 2004, s. 190). Vnímání hudby tedy významně usnadní znalost systému, podle kterého je hudba uspořádána. Neboť pouhý smyslový vjem, jakkoliv je silný, je paměti nezachytitelný. Smyslová data, která si neumíme logicky uspořádat, jsou snadno zapomenuta, případně je jejich trvání chápáno jako „dlouhé“, „monotónní“, „nezáživné“ apod. Pokud však systém v pozadí umíme dešifrovat, pochopitelně na základě našich znalostí a zkušeností, může takové vnímání vést k silnému estetickému zážitku, který si zapamatujeme. Z výše uvedeného vyplývá, že i poslech hudby může být naučitelný, že porozumění hudební skladbě není závislé pouze na vnímání smyslových dat, ale že pro správné pochopení musíme znát jejich konvencí ustálené významy. Bereme-li v úvahu různorodou škálu hudby (jejích funkcí, cílení apod.), nutně konstatujeme, že hudba nemůže být chápána jako jeden celek s jednotným jazykem, ale jako řada různých celků s různými jazyky. Rozumět hudbě tedy není pouze otázkou všeobecných sluchových zkušeností s jakoukoliv hudbou, ale znalostí určitého typu jazyka.

Z hlediska současné sémiotiky totiž nechápeme hudbu jako jeden všeobsahující jazyk, ale jako řadu jednotlivých jazyků, paradigmát, které je potřeba ovládnout, aby byl člověk schopen porozumět a přijmout dané sdělení (stejně jako musíte umět slovinšsky, abyste se dozvěděli, co říká slovinšský profesor). Je tedy zřejmé, že pokud chce posluchač přijmout sdělení, musí se s jazykem stylu a žánru dané skladby předem seznámit. Přičemž v hudbě, kterou dnes můžeme slyšet (tedy takové, kterou nazýváme „živou“ hudbou), existuje řada úzkých paradigmát, která v podstatě nejsou stejná. Systém v pozadí se často dosti odlišuje – např. úzký jazyk baroka se velmi liší od jazyka klasicismu i od jazyka romantismu, přitom tyto typy jazyků (ačkoliv jsou odlišné) mají řadu společných momentů, které umožňují pochopit společné rysy, které přecházejí z jednoho stylového období do dalšího. Tyto společné momenty ale ztrácí hudba (stejně jako celé umění) konce 19. a 20. století. Znalost Mozarta nám nepomůže k bližšímu pochopení Schönberga („systém v pozadí“ obou autorů je založen na zcela jiných principech, které vyžadují víceméně odděleně získanou zkušenost). Tento horizontální (časovou osou demonstrováný) rozdíl není jediný – další rozdílnosti nastanou při pohledu na pomyslnou osu vertikální – ten nejvýraznější je ve sdělení tzv. vážné a tzv. populární hudby (znalost jazyka žánru klasicistní symfonie nijak neusnadňuje pochopení rocku nebo hip hopu). V tomto případě ovšem platí, že pochopení systému jazyka komplikovanějšího umož-

ňuje dokonce lepší pochopení jazyka jednoduššího (nikoliv naopak). Například pochopení jazyka Janáčkova nám může pomoci lépe pochopit moravský folklór, zatímco pochopení moravského folklóru nám nepomůže pochopit Janáčka.

Ústředním tématem mé disertační práce je skutečnost, že „dobrá hudba“, taková, kterou jsme ochotni přijmout a líbí se nám, je obvykle ta, které rozumíme, a „špatnou hudbu“ pak hodnotíme negativně, protože ji nejsme schopni přijmout, nerozumíme jí. Cílem mého disertačního projektu je přiblížit studentům gymnázia alespoň jeden z mnoha hudebních jazyků, a to jazyk klasicismu, reprezentovaný konkrétně Wolfgangem Amadeemem Mozartem, jeho nejtypičtějším představitelem. Mozartův jazyk ještě zúžíme na jazyk sonátového uspořádání v symfonii a koncertu.

Metody výzkumu

Pracujeme-li s poslechovými skladbami ve škole, snažíme se, aby studenti vnímali hudbu nejen jako smyslový vjem, pouhý atak na smysly (v tom případě bychom je učili hudbu slyšet), ale klademe důraz i na porozumění hudebnímu sdělení (chceme, aby studenti hudbě rozuměli, aby je hudba oslovila). Snažíme se tedy o to, aby si žáci v co největší míře osvojili způsob, jakým lze hudební dílo vnímat. Jak už bylo výše řečeno, nepostradatelná je hudební zkušenost, kterou posluchači s daným typem hudby mají. Ta je u studentů pěstována různě. Obvyklým způsobem je poslech zkrácených skladeb (tedy 1–2minutových ukázek), které mají demonstrovat tvorbu konkrétního skladatele. Postup je to zarážející – vždyť srovnáme-li hudbu s jiným druhem umění, např. s malířstvím, uvědomíme si že zde nikdo nedovolí představit celé dílo Leonarda da Vinciho výřezem očí Mony Lisy! Hudba jako umění, které probíhá v čase, může být pochopena až v okamžiku, kdy je posluchač schopen spojit to, co již zaznělo (minulé), s tím, co právě zní (přítomné), a zároveň předvídá, očekává další vývoj skladby (budoucí). Teprve až se budoucí stane minulým, až zazní celá skladba, až známe celý její průběh, teprve potom můžeme poukazovat na nějaký smysl, odkazovat k hudebnímu sdělení. Taková praxe je bohužel na našich školách spíše výjimkou. Je prokazatelné, že studenti, kteří mají s umělecko-hudební hudbou větší zkušenost (např. díky aktivní hře na hudební nástroj), tuto hudbu hodnotí kladněji než studenti, kteří se s ní setkávají pouze v omezeném množství ve škole. Je to bezesporu větší zkušeností první zmiňované skupiny.

Záměrem tohoto projektu je vytvořit u experimentální skupiny studentů

alespoň základní hudební zkušenost, která jim usnadní pochopení neznámé hudební skladby ze známého hudebního paradigmatu. Experimentální vzorek je určen osmnácti studenty hudební výchovy, které vyučují v prvním i druhém ročníku, kdy je hudební výchova zařazena do gymnaziálních osnov. Během dvouletého cyklu hudební výchovy na gymnáziu jsou studenti seznamováni s hudebními skladbami a učí se v nich orientovat. Je zřejmé, že není možné naučit během dvou let školní výuky všem hudebním jazykům – soustředíme se proto ve větší míře na jazyk hudebního klasicismu, nejčistěji reprezentovaný hudbou Mozartovou, který se nám svojí formální strukturou jeví jako nejprístupnější. Míra schopnosti rozumět hudbě bude závěrem druhého ročníku porovnávána se studenty, kteří prošli hudebním vzděláváním bez cíleného zaměření na porozumění hudbě.

Kontrolní metoda

Toto srovnání proběhne formou poslechového testu konstruovaného jako test vývoje pozornosti v průběhu hudební ukázky. Podle S. L. Rubinštejna je *„pozornost zaměřena na objekt a objekt zase upoutává pozornost. Příčina toho, že pozornost je zaměřena k tomu a ne k jinému objektu, není jen v subjektu, ale i v objektu, a to dokonce především v něm, v jeho vlastnostech a kvalitách; tyto příčiny nejsou jen v objektu, stejně jako nejsou jen v subjektu, ale jsou ve vztahu objektu k subjektu a subjektu k objektu.“* (Rubinštejn, in Poledňák, 1984, s. 290–291). Rozumíme-li objektem hudební skladbu, nutně tak dospíváme k závěru, že porozumění formální struktuře nám umožňuje soustředit se více na hudební smysl, význam. Je-li naše pozornost dostatečně stimulována (ať již hovoříme o bezděčné pozornosti, jež je upoutávána zejména barevností, novostí, pohybem, kontrastem atp., nebo o pozornosti záměrné, o kterou usilujeme především), prožíváme hudební skladbu intenzivněji, nenudíme se u ní, přistupujeme k ní otevřeněji a jsme ochotni připustit, že nám hudba něco sděluje. A naše pozornost je tím spíše upoutána, pokud hudební skladbě rozumíme, tedy víme co a proč se zrovna děje, tušíme, očekáváme budoucí a v duchu si spojujeme to, co již zaznělo. Proto se nám výstup formou testu vývoje pozornosti jeví jako adekvátní metoda ověření výsledků naší práce.

Kontrolní metoda, kterou zde uvádíme, je nestandardizovaná, vyvinutá speciálně pro naše požadavky. Experimentální skupině je představena jako poslechový test. Tento test je umístěn na veřejné internetové adrese, takže je spustitelný z jakéhokoli počítače připojeného na internet. Aplikace ob-

Poslechový test

Přihlásit se k poslechovému testu

Jméno a příjmení:

Skupina: ▼

Obrázek 1: Přihlašovací stránka

Poslechový test

Poslechový test - Testovací ukázka

Testovací ukázka slouží k ověření funkčnosti kláves **MEZERNÍK** a **0** na numerické klávesnici. Ověřte, prosím, že máte zapnuté tlačítko NumLock a že obě klíčové klávesy fungují.

Návod: Až budete připraveni, stiskněte tlačítko Spustit ukázkou. Při poslechu můžete stiskem **MEZERNÍKU** označit pasáž, která vás něčím zaujala, a stiskem **0 NA NUMERICKÉ KLÁVESNICI** označit pasáž, která vás nebavila. Pokud stisknete dvakrát stejnou klávesu, váš status zůstane nezměněn. Po skončení ukázky stiskněte jakoukoliv klávesu, pak tlačítko Odeslat a pokračujte stejným způsobem v dalším poslechu.

Zatím nebylo nic stisknuto

Obrázek 2: Zadání testovací ukázky

Poslechový test

Poslechový test - Testovací ukázka

Testovací ukázka slouží k ověření funkčnosti kláves **MEZERNÍK** a **0** na numerické klávesnici. Ověřte, prosím, že máte zapnuté tlačítko NumLock a že obě klíčové klávesy fungují.

Návod: Až budete připraveni, stiskněte tlačítko Spustit ukázkou. Při poslechu můžete stiskem **MEZERNÍKU** označit pasáž, která vás něčím zaujala, a stiskem **0 NA NUMERICKÉ KLÁVESNICI** označit pasáž, která vás nebavila. Pokud stisknete dvakrát stejnou klávesu, váš status zůstane nezměněn. Po skončení ukázky stiskněte jakoukoliv klávesu, pak tlačítko Odeslat a pokračujte stejným způsobem v dalším poslechu.

spustit ukázkou

Pasáž mi připadá něčím

ZAJÍMAVÁ

Obrázek 3: Vzhled stránky při pozitivním hodnocení ukázky

sahuje přihlašovací stránku (která slouží k identifikaci skupiny, s níž pracujeme), zkušební ukázkou (jejímž smyslem je zejména ověření funkčnosti kláves mezerník a 0 na numerické klávesnici) a dále pět poslechových skladeb, které se nejlépe dotýkají našeho předmětu zkoumání – orientaci v paradigmatu klasicismu. Dvě z ukázek, konkrétně 1. věta z Mozartovy Malé noční hudby a 1. věta Mozartovy Symfonie č. 40 g moll, odkazují přímo na sonátovou formu jako jedno z hlavních východisek klasicismu; vybrány byly z důvodu zřejmého členění a poměrně jednoznačné struktury. Konfrontačními ukázkami se stala 3. věta z Bachova 4. Braniborského koncertu, typická uvedením fugata, a 1. věta Vivaldiho Podzimu se svojí výraznou melodickou linkou, které reprezentují paradigma barokní, tedy předcházející klasicistnímu. Jako kontrolní skladbu jsme vybrali novoromantickou symfonickou báseň Preludia od F. Liszta. Uvedené skladby jsou v poslechovém testu řazeny takto:

Poslechový test

Poslechový test - Testovací ukázka

Testovací ukázka slouží k ověření funkčnosti kláves **MEZERNÍK** a **0 na numerické klávesnici**. Ověřte, prosím, že máte zapnuté tlačítko NumLock a že obě klíčové klávesy fungují.

Návod: Až budete připraveni, stiskněte tlačítko Spustit ukázkou. Při poslechu můžete stiskem **MEZERNÍKU** označit pasáž, která vás něčím zaujala, a stiskem **0 NA NUMERICKÉ KLÁVESNICI** označit pasáž, která vás nebavila. Pokud stisknete dvakrát stejnou klávesu, váš status zůstane nezměněn. Po skončení ukázky stiskněte jakoukoliv klávesu, pak tlačítko Odeslat a pokračujte stejným způsobem v dalším poslechu.

spustit ukázkou

Pasáž mě ničím
NEZAUJALA

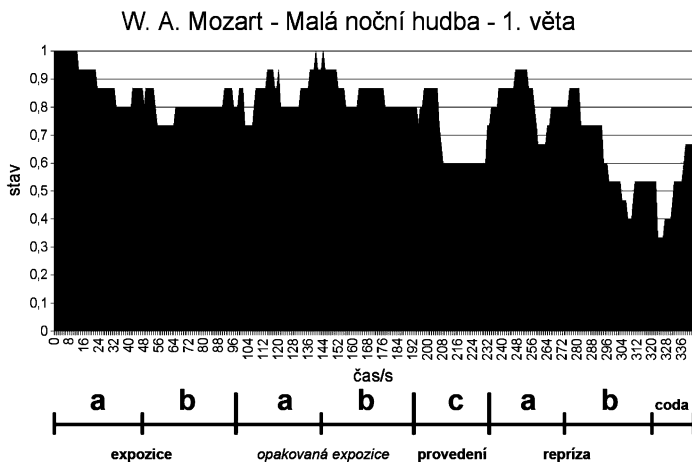
Obrázek 4: Vzhled stránky při negativním hodnocení ukázky

- 1. věta z Mozartovy Malé noční hudby;
- 3. věta z Bachova 4. Braniborského koncertu;
- 1. věta Mozartovy symfonie g moll;
- 1. věta Vivaldiho Podzimu;
- Lisztova Preludia.

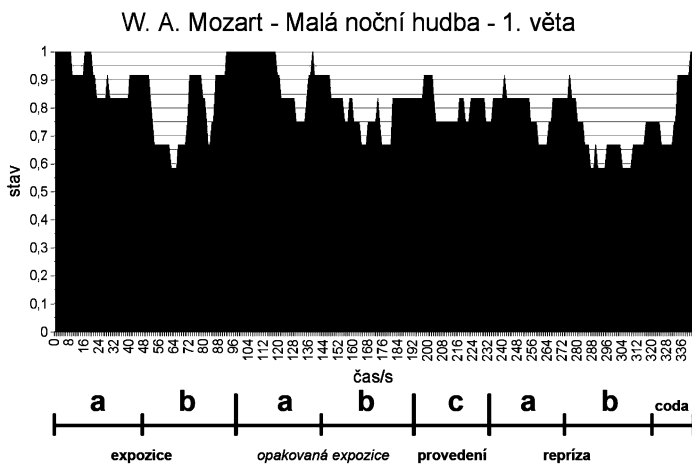
Vždy se jedná o poslech celé věty, všechny skladby jsou puštěny v rámci jedné hodiny. Studenti na svých počítačích stiskem dvou různých kláves zaznamenávají dva stavy v průběhu jedné skladby:

1. chápu, poslouchám, rozumím, vyznám se (což v druhé rovině samozřejmě zahrnuje i kladný smyslový vjem – líbí se mi) – viz obr. 3
2. nechápu, nerozumím, neposlouchám, nevyznám se ve struktuře.

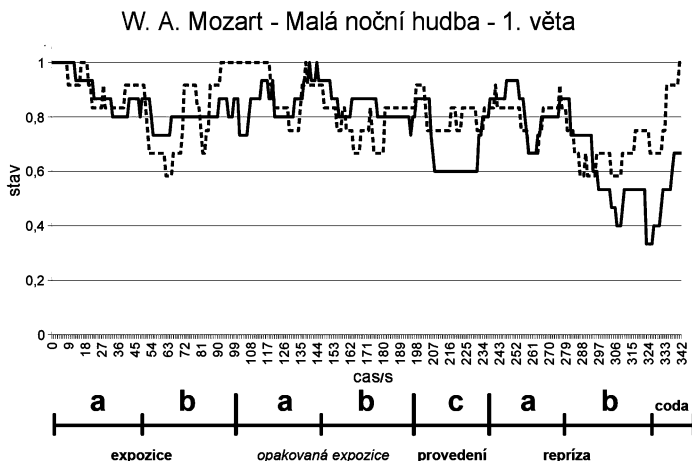
Vždy při změně stavu dojde ke stisknutí opačné klávesy, porovnáním všech zaznamenaných stavů vznikne křivka, která zhodnotí míru porozumění celé skupiny. Průběh testu pak bude vyhodnocen a konfrontován

Obrázek 5: Výstup poslechového testu: graf pozornosti u Mozartovy Malé noční hudby – experimentální skupina

Obrázek 6: Výstup poslechového testu: graf pozornosti u Mozartovy Malé noční hudby – srovnávací skupina

Obrázek 7: Srovnání výsledků grafů experimentální a srovnávací skupiny

s partiturami daných skladeb. Pro ilustraci zde uvádím grafický výsledek z poslechového testu konaného v červnu 2007. Experimentální skupinu tvořilo osmnáct studentů 1.ročníku Gymnázia Brno, Křenová 36, třída 1.B. Konfrontační skupina se skládala z 16 studentů téhož gymnázia, třída 1.D, kde byl poslechový test realizován počátkem září 2007.

Toto grafické znázornění vzniklo průměrem veškerých hodnot zaznamenaných experimentální skupinou u 1.věty Mozartovy Malé noční hudby. Na ose x (vodorovná osa) je zaznamenán časový průběh skladby (čas je uváděn v sekundách), osa y (svislá osa) vymezuje polaritu stavu **1** (chápu, poslouchám, rozumím, vyznám se), kdy je tento stav hodnocen číslicí 1, a stavu **2** (nechápu, nerozumím, neposlouchám, nevyznám se ve struktuře) označovaného číslicí 0.

Předpokládáme, že změna stavu z „nelíbí na líbí“ bude probíhat nejčastěji v místech s čitelnou strukturou skladby – tzn. při opakování hlavního tématu či tematické oblasti, případně ve významných dynamických či barevných oblastech. Je samozřejmé, že studenti na změnu nezareagují okamžitě, ale s mírným zpožděním, které je dáno rychlostí jejich uvědomění. Přesto však můžeme hovořit o jisté shodě vysokých hodnot na ose y s objevováním hlavního hudebního tématu skladby. Velmi zajímavý je i průběh skladby od 330 s, kdy studenti očekávaně zaznamenali postupné vyvrcholení finále

skladby (cítili, že se skladba chýlí ke svému závěru, očekávali konec, a proto jejich hodnocení bylo kladnější).

Totéž zadání poslechového testu dostala i srovnávací skupina – výsledný graf vidíme na obrázku číslo 6, srovnání úrovně obou grafů na obrázku č. 7 (plná linka demonstruje průběh poslechu skupiny experimentální a čárkovaná linka průběh poslechu skupiny srovnávací).

V těchto grafech jsou zaznamenány vstupní informace, tedy úroveň, s níž studenti do porovnávání vstupují. Tentýž test realizujeme na konci druhého ročníku a výsledky srovnáme s těmi, které jsme získali na začátku. Třída, která není vyučována s cíleným zaměřením na porozumění hudebnímu sdělení, bude rovněž podrobena vstupnímu a výstupnímu testu. Na konci budou vzájemně porovnány výsledky experimentální a standardní třídy, a to jak při vstupu, tak při výstupu.

Závěr

Výzkum tak, jak je navržen, je ve stadiu ověřování nosnosti metody. Data, která by konkretizovala naše cíle, získáme až v červnu roku 2008. Přesto už nyní můžeme konstatovat, že metoda, již jsme zvolili k ověřování výsledků, je perspektivní a že z ní budeme moci vyvodit konkrétní závěry.

Literatura

- ECO, U. *Teorie sémiotiky*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění, 2004. ISBN 80-85429-99-3.
- POLEDŇÁK, I. *Stručný slovník hudební psychologie*. Praha: Supraphon, 1984.

AUDYOVÁ, V. Vnímání hudebního díla. *Pedagogická orientace* 2008, roč. 18, č. 1, s. 84–93. ISSN 1211-4669.

Autorka: Mgr. Veronika Audyová, katedra hudební výchovy PdF MU, Poříčí 31, 603 00 Brno, e-mail: veronika.audyova@seznam.cz